

Henryka Ilgiewicz¹

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Wkład polskiego historyka Leonida Żytkowicza do badań nad dziejami Litwy

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie krótkiego życiorysu i dorobku naukowego Leonida Żytkowicza (1910–1991), polskiego historyka, absolwenta i asystenta Uniwersytetu Stefana Batoryego, po drugiej wojnie światowej profesora Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pracy zostaną omówione najważniejsze publikacje Żytkowicza, ze szczególnym uwzględnieniem wyników badań poświęconych dziejom Litwy w drugiej połowie XVIII wieku. Do drugiej wojny światowej badał on takie zagadnienia, jak zburzenie murów obronnych miasta Wilna, różne aspekty powstania Tadeusza Kościuszki oraz rządu Nikołaja Repnina w latach 1794–1797 na Litwie. Po drugiej wojnie światowej, mieszkając w Toruniu, zajął się badaniem historii gospodarczej Polski. Dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. Żytkowicz powrócił do tematyki litewskiej, publikując w polskich czasopismach historycznych oraz w pracach zbiorowych kilka wartościowych prac o gospodarce Wielkiego Księstwa Litewskiego, głównie Żmudzi. Artykuł został napisany w oparciu o źródła archiwalne i drukowane, publikacje samego Żytkowicza oraz opracowania historyków polskich.

Studia uniwersyteckie i działalność naukowa w okresie wileńskim

Leonid Żytkowicz urodził się 17 lipca 1910 r. (taką datę podawał on we wszystkich dokumentach i wypełnionych własnoręcznie ankietach personalnych, ale jak twierdzą biografowie, urodził się

¹ <https://orcid.org/0000-0002-4504-5638>

rok wcześniej, 17 lipca 1909 r.²) w miasteczku Smorgonie (biał. Смагронь Smarhoń, ros. Сморгонь – miasto na Białorusi, w obwodzie grodzieńskim) w prawosławnej rodzinie kierownika szkoły miejskiej Romana i Luby z Sinickich. W 1915 r. rodzina Żytkowiczów została ewakuowana w głąb Rosji, w 1919 r. wróciła do Smorgoń, gdzie Roman Żytkowicz otrzymał posadę nauczyciela szkoły powszechnej. W 1923 r. Leonid przygotowywał się pod kierunkiem rodziców i w 1923 r. został przyjęty do klasy trzeciej Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie, które ukończył w 1929 r. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego rozpoczął studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego³.

Okres studiów uformował ostatecznie obywatelską i narodową postawę Leonida Żytkowicza. Pozostał bowiem wyznania prawosławnego, ale zawsze określał swą narodowość jako polską⁴. Do końca życia z szacunkiem i uznaniem wspominał swoich profesorów wileńskich. Według jego wspomnień duszą całego Studium Historycznego USB był prof. Stanisław Kościałkowski. Profesor w swych wykładach nie tyle skupiał się na szczegółach związanych z wydarzeniami historycznymi, co przedstawiał rozwój badań, kładł nacisk na zagadnienia sporne, analizował podstawowe źródła, wykazywał nie tylko niepospolitą erudycję i krytycyzm, ale też głęboki zmysł syntezy. Pomimo wysokich wymagań jego seminaria

² Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz (17 lipca 1910 – 4 grudnia 1991)*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 1994, t. 6, s. 3; Piątkowski Andrzej, *Zarys życia i działalności Profesora Leonida Żytkowicza*, „Czasy Nowożytnie” 2000, t. 9/10, s. 9.

³ Lietuvos valstybės centrinis archyvas (Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, skrót: LCVA), F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Życiorys [Leonida Żytkowicza], k. 24; LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego. Kwestionariusz, k. 22; LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Podanie Leonida Żytkowicza o przyjęcie go w poczet studentów Wydziału Humanistycznego USB w Wilnie, Smorgonie, 15.IX.1929 r., k. 20.

⁴ Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz...*, s. 3–4.

były bardzo popularne. Wybrane przez profesora prace były szczególnie i krytycznie analizowane oraz porównywane ze źródłami. Wręcz znakomite było jego proseminarium dla studentów pierwszego roku. Profesor uczył nie tylko praktycznej umiejętności i metody badawczej odbioru dzieła naukowego, ale kształtował postawę przyszłego badacza i uczył właściwego stosunku do nauki. Prof. Janusz Iwaszkiewicz, który wykładał historię Europy nowożytnej, imponował rozległością wiedzy, czytaniem, znajomością wielu archiwów europejskich. Wykłady Ryszarda Mienickiego z archiwistyki i historii wieku XVII, starannie opracowane i wygłoszone całkowicie z pamięci, bez notatek, przyciągały słuchaczy barwnością i piękną formą. Henryk Łowmiański formował u swych słuchaczy nowatorskie rozumienie genezy państwa oraz wewnętrznego rozwoju społeczeństwa⁵.

Studia na Wydziale Humanistycznym USB Żytkowicz ukończył w 1933 r., uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie historii na podstawie złożonych egzaminów i pracy magisterskiej pt. „Sprawa zburzenia obwarowań miasta Wilna w latach 1799–1805”, ocenionej przez profesorów Janusza Iwaszkiewicza i Stanisława Kościałkowskiego jako „bardzo dobra”⁶.

⁵ Żytkowicz Leonid, *Moje wspomnienia o profesorach historii Uniwersytetu Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik i Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 63–64.

⁶ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Komisja egzaminacyjna Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego dla egzaminów magisterskich [Protokoły egzaminów, złożonych przez Leonida Żytkowicza], k. 1–16; LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Ocena pracy magisterskiej Leonida Żytkowicza, studenta Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego pt. „Sprawa zburzenia obwarowań m. Wilna w latach 1799–1805” przedstawiona Komisji Egzaminacyjnej 22 maja 1933 r., Wilno, dnia 24.VI.1933, k. 17–19; LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Dyplom magistra filozofii w zakresie historii, wydany Leonidowi Żytkowiczowi przez Radę Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego na wniosek Komisji Egzaminacyjnej 26 czerwca 1933 r., k. 28.

Praca magisterska Żytkowicza ukazała się drukiem w wydawanej przez magistrat miasta Wilna serii „Biblioteczka Wileńska”⁷. W pierwszym rozdziale młody historyk omawia czas i przyczyny obwarowania miasta Wilna na początku XVI wieku, wygląd i właściwości obronne murów miejskich. Zgadza się on z opinią innych badaczy, że po ustaniu najazdów krzyżackich Wilno przez długi czas nie groziło bezpośrednie niebezpieczeństwo i miasto swobodnie rozbudowywało się na obszernej równinie. Dopiero z początkiem XVI wieku, kiedy zaczęło wzrastać zagrożenie ze strony Moskwy i Chanatu Krymskiego, pomyślano o otoczeniu miasta murem obronnym. W 1503 r. król polski i wielki książę litewski Aleksander Jagiellończyk wydał przywilej zwalniający mieszkańców Wilna od niektórych powinności w zamian wybudowania murów obronnych dookoła miasta. Żytkowicz w oparciu o materiały źródłowe przypuszczał, że mury wileńskie powstały między rokiem 1503 a 1522. Nie udało mu się ustalić nazwiska architekta lub architektów wznoszących mury. Położenie murów również mógł wyznaczyć tylko w przybliżeniu. Mur, mający 2,9 km długości, dziewięć bram i trzy baszty, zaczynał się niedaleko dzwonnicy katedralnej, biegł ulicą Bonifratską, lewą stroną Ludwisarskiej, obok później wybudowanego klasztoru św. Ignacego, przecinał w poprzek Wileńską i, nie dochodząc do Zawalnej, załamywał się na prawo i ciągnął się łukowato wzdłuż niej, potem po pochyłości wzgórza opadał ku Wilence, której brzegiem dochodził do kościoła Bernardynów i tu się kończył. W porównaniu z innymi miastami, fortyfikacje wileńskie wyglądały skromnie, jednak, jak zwraca uwagę autor, ich wartość obronną zwiększało dogodne położenie miasta u zbiegu dwóch rzek⁸.

⁷ Żytkowicz Leonid, *Zburzenie murów obronnych Wilna (1799–1805): z ilustracjami i planem*, Wilno 1933 (Biblioteczka Wileńska; nr 5).

⁸ Tamże, s. 8–18. O stanie wileńskich murów miejskich w połowie XVII w. zob.: Łowmiańska Maria, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno 1929 (Biblioteczka Wileńska, nr 3), s. 20–33.

W rozdziale drugim Żytkowicz, powołując się na akwarele Franciszka Smuglewicza oraz sporządzony w 1802 r. przez pisarza magistratu Franciszka Krupowicza „Inwentarz domów i budowli publicznych m. Wilna”, opisuje stan obwarowań wileńskich przed ich zburzeniem. Mury wileńskie, w końcu XVIII w. znajdujące się w stanie zaniedbania, w dodatku poważnie ucierpiały w 1794 r. podczas walk powstańców z wojskami rosyjskimi. Po zdobyciu Wilna w sierpniu 1794 r. rosyjski generał Bohdan Knorring nakazał naprawić mury kosztem mieszkańców, którzy na to wydali ze wspólnej składki ponad 18 tys. złotych polskich. Zamurowano wtedy spowodowane bombardowaniem wyłomy w murze, zreperowano uszkodzenia bram Trockiej, Wileńskiej i Spaskiej. Baszta, znajdująca się na północ od bramy Subocz, była już w tym czasie w znacznej części zburzona. Sama zaś brama Subocz znajdowała się w stosunkowo dobrym stanie. Zbudowana w kształcie dużego czworoboku, posiadała cztery piętra. Na dole była sklepiona brama przejazdowa, nad nią mieściła się kiedyś izdebka kata miejskiego, ostatnie dwa piętra tworzyły występy, zaopatrzone w machikuły dla obrony pionowej. Z frontu i boków widniały dwa rzędy strzelnic pionowych. Następną bramą Ostra składała się z dwóch części: z właściwej bramy miejskiej, zakończonej u góry attyką, i przybudowanej do niej od strony miasta kaplicy z cudownym obrazem Najświętszej Marii Panny. Dość dobrze zachowana, jak widać na akwarceli Smuglewicza, była baszta Okrągła, porysowana tylko w paru miejscach, może w czasie walk z 1794 r. Za czasów Smuglewicza swój pierwotny wygląd zachowała brama Rudnicka. Przednia jej część silnie występowała na zewnątrz murów, zaś część zwrócona ku miastu, dwukrotnie od tamtej wyższa, wznosiła się znacznie ponad linię muru. Obie, pokryte dachem płaskim, tworzyły rodzaj tarasów. O warowności tej bramy świadczyły jej masywność i dwa rzędy strzelnic okrągłych. Dobrze zachowane były, według inwentarza Krupowicza, bramy Trocka i Wileńska. Brama Tatarska była wtedy zajęta na koszary dla 86 żołnierzy, a więc również musiała być w niezłym stanie. Brama Mokra, inaczej Św.

Marii Magdaleny, chyba już nie istniała, gdyż nie było o niej żadnych wzmianek w źródłach z końca XVIII wieku⁹.

W rozdziale trzecim jest mowa o zburzeniu murów obronnych Wilna w latach 1799–1805. Inicjatywa pochodziła od ówczesnego litewskiego gubernatora cywilnego Johanna Fryzela, Niemca estońskiego pochodzenia. Dnia 21 sierpnia 1799 r. zwrócił się on do generała-gubernatora wojennego Borysa O'Brien de Lascy'ego z pismem, w którym udowadniał potrzebę zburzenia murów otaczających Wilno, gdyż od nich „powietrze w mieście jest zbyt zgęszczone, a przeto nieczyste”. Generał-gubernator przesłał tę propozycję do Petersburga i 10 września 1799 r. otrzymał ukaz cesarza rosyjskiego Pawła I zezwalający na zburzenie wiekowych murów wileńskich¹⁰.

Wkrótce potem rosyjskie władze administracyjne zaczęły wydawać zezwolenia zgłaszającym się po nie, na branie z murów i baszt materiałów, pod warunkiem wywiezienia pozostałych gruzów i oczyszczenia oswobodzonego miejsca. Najpierw zburzono bramę Rudnicką, w znacznej części rozebrano basztę koło cerkwi Spaskiej oraz poczyniono wyłomy w murze obwodowym. Charakterystyczne jest, jak zauważa Żytkowicz, że w tej akcji nie zasięgnięto wcale opinii magistratu, który był prawnym właścicielem burzonych murów. Członkowie magistratu również nie zareagowali na to i nie zdobyli się na żaden protest. Co więcej magistrat w latach 1800–1801 sam zwracał się do władz rosyjskich z prośbą o zezwolenie brania materiałów z murów na odbudowanie zniszczonego przez powódź mostu na rzece Wilence przy jej ujściu do Wilii. W odpowiedzi Fryzel zezwolił magistratowi zburzenie murów od bramy Zarzeczej (Bernardyńskiej) do bramy Wileńskiej, nakazując jednocześnie, by prowadzono dokładny spis wydobytych z murów materiałów, jako stanowiących własność publiczną¹¹.

⁹ Tamże, s. 19–25.

¹⁰ Tamże, s. 26–27.

¹¹ Tamże, s. 28–31.

Wnikliwe zbadanie źródeł utwierdziło Żytkowicza w przekonaniu, że rozporządzenia gubernatora ściśle nie przestrzegano. Wydobyte ze zburzonych obiektów materiały zostały przeznaczone na rozbudowę tzw. Domu Gościnnego, lecz nie zachowały się żadne potwierdzające to dokumenty. Większa część cegieł, jak przypuszcza Żytkowicz, została sprzedana osobom prywatnym z małą kompensatą na rzecz miasta. Z tego powodu kolejny generał-gubernator Leon Benigsen w 1802 r. zakazał magistratowi dalszego burzenia murów i zażądał wyjaśnienia, gdzie się podział wcześniej wydobyty materiał. Jednak autorowi nie udało się znaleźć w ówczesnych księgach sądu miejskiego żadnych wzmianek o wytoczonym procesie za rozprzedaż materiałów wydobytych z burzonych murów. Najprawdopodobniej sprawę wyciszono. Dalej burzeniem murów miejskich zawiadował sam Benigsen, a zdobyte takim sposobem materiały szły na budowę obiektów rządowych, m.in. na rozbudowę rezydencji generała-gubernatora w Wilnie. Do 1805 r. prócz muru obwodowego zburzono bramy i baszty. Z całego rozległego obwodu fortyfikacji wileńskich, niemal przez trzy wieki chroniących Wilno i jego mieszkańców przed wrogiem, pozostała jedynie Ostra Brama. Oszczędzono ją z powodu istnienia przy niej kaplicy z cudownym obrazem Matki Boskiej¹².

Na zakończenie Żytkowicz sugeruje, że chociaż wyburzenie fortyfikacji wileńskich zainicjowali gubernatorzy rosyjscy, a potwierdził to ukaz carski, w zasadzie nie byli temu przeciwni mieszkańcy Wilna i reprezentujący ich magistrat. Spory magistratu z władzami administracyjnymi dotyczyły jedynie kwestii, kto ma tego dokonać i do kogo należeć będzie wydobyty materiał. Nikt z nich nie usiłował uratować od zniszczenia pamiątek dawnej architektury, zachować zabytkowe bramy i naszty, gdyż nie rozumiano ich wartości. Średniowieczne lub późniejsze mury obronne miast europejskich w większości zostały zburzone i Wilno pod tym względem nie było wyjątkiem¹³.

¹² Tamże, s. 31–35.

¹³ Tamże, s. 36–37.

Dodać można, że praca Żytkowicza o zburzeniu obronnych murów Wilna została przetłumaczona przez emigracyjnego litewskiego historyka Marijusa Blynasa na język litewski i w 1984 r. wydana w Stanach Zjednoczonych¹⁴.

Od grudnia 1933 r. Żytkowicz został stypendystą Funduszu Kultury Narodowej, dzięki czemu mógł prowadzić badania naukowe, poświęcone głównie dziejom powstania kościuszkowskiego 1794 r. na Litwie. Jednocześnie od września 1935 r. pełnił funkcję asystenta wolontariusza w Seminarium Historycznym USB i prowadził korektę czasopisma „Ateneum Wileńskie”, wydawanego przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie¹⁵. Na łamach tego czasopisma opublikował on również kilka prac dotyczących badanej tematyki. W 1935 r. w tomie 10 czasopisma ukazał się jego artykuł pt. *Stosunki skarbowe W. Ks. Litewskiego w dobie insurekcji Kościuszkowskiej*¹⁶. Żytkowicz, opierając się na materiałach archiwalnych i opracowaniach polskich historyków, omawia w nim działalność Deputacji Skarbowej Narodu Litewskiego oraz Wydziału Skarbowego w Deputacji Centralnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie powstania kościuszkowskiego. Po podliczeniu zebranych środków materialnych na rzecz powstania autor dochodzi do wniosku, że w 1794 r. społeczeństwo na Litwie zdobyło się na ogromny wysiłek materialny i zebrało ok. 6 milionów złotych polskich wydanych na obronę kraju. Zaznacza on również, że nie były to wszystkie koszty powstania. Aby je obliczyć w całości, należałoby uwzględnić dostarczane prowianty, furaze, ubrania, nawet broń i amunicję dla oddziałów powstańczych, a także straty, poniesione wskutek zniszczeń, rabunków i grabieży wojsk okupacyjnych¹⁷.

¹⁴ Żytkowicz Leonid, *Gynybinių Vilniaus sienų nugriovimas (1799–1805)*, vertė Marijus Blynas, [Brooklyn]: Kęstučio Jeronimo Butkaus fondas, 1984.

¹⁵ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Curriculum Vitae Leonida Żytkowicza, k. 19.

¹⁶ Żytkowicz Leonid, *Stosunki skarbowe W. Ks. Litewskiego w dobie insurekcji Kościuszkowskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 97–160.

¹⁷ Tamże, s. 146–150.

W 1936 r. w tym samym czasopiśmie opublikowano pracę Żytkowicza pt. *Sfałszowana instrukcja Katarzyny II z roku 1794*¹⁸. Tym razem młody historyk wileński zajął się analizą dokumentu opublikowanego 28 czerwca 1794 r. w „Gazecie Wolnej Warszawskiej”. Dokument, znaleziony rzekomo u wziętego do niewoli w pobliżu Połagi kuriera rosyjskiego, zawierał rozkaz dowódcy armii rosyjskiej na Litwie, generała-feldmarszałka Nikołaja Repnina wyśtosowany do biorącego udział w tłumieniu powstania kościuszkowskiego generała Wilhelma Derfeldena i wyciąg z instrukcji imperatorowej rosyjskiej Katarzyny II. Według tego dokumentu Repnin, powołując się na instrukcję imperatorowej, miał nakazywać znajdującym się pod jego komendą wojskom rosyjskim surowo postępować z mieszkańcami podbitego kraju, nawet z tymi, którzy nie brali czynnego udziału w buncie. Jednak Żytkowicz, po dokładnym przeanalizowaniu dokumentu, doszedł do wniosku, że opublikowany w „Gazecie Wolnej Warszawskiej” dokument był falsyfikatem¹⁹.

W 1937 r. w „Ateneum Wileńskim” ukazało się studium Żytkowicza pt. *Litwa i Korona w roku 1794*, poświęcone insurekcji kościuszkowskiej na Litwie, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków centralnych i litewskich władz powstańczych²⁰. Praca zawiera przedmowę, cztery rozdziały i zakończenie. W przedmowie autor omawia stan badań i materiały źródłowe, a także cel pracy, który określa następująco: „W studium niniejszym staraliśmy się wyjaśnić, na czym polega faktyczna odrębność organizacji powstańczej na Litwie, czy one istotnie dają się pogodzić z treścią aktu krakowskiego i czy władze litewskie przyswoiły sobie atrybucje, przysługujące jedynie Najwyższemu Naczelnikowi”²¹.

¹⁸ Żytkowicz Leonid, *Sfałszowana instrukcja Katarzyny II w roku 1794*, „Ateneum Wileńskie” 1936, t. 11, s. 343–349.

¹⁹ Tamże, s. 348–349.

²⁰ Żytkowicz Leonid, *Litwa i Korona w roku 1794*, „Ateneum Wileńskie” 1937, t. 12, s. 515–566.

²¹ Tamże, s. 518.

W rozdziale pierwszym, opierając się głównie na materiałach, znajdujących się w Archiwum Państwowym w Wilnie, Żytkowicz przedstawia sprawę redukcji wojska w r. 1794, która na Litwie, podobnie jak w Koronie, posłużyła pretekstem do wybuchu powstania²².

W rozdziale drugim omawia on wybuch powstania na Żmudzi, ogłoszenie 16 kwietnia 1794 r. „Aktu Związku Wojskowego” w Szawłach oraz szerzenie się powstania na pozostałej części Litwy. To, że powstanie najpierw wybuchło na Żmudzi, objaśnia on tym, że tutaj była skupiona znaczna część wojska litewskiego, m.in. dwie brygady kawalerii narodowej ze sztabem w Szawłach. Natomiast wojsk rosyjskich nie było zupełnie. Najbliższa, niewielka zresztą, komenda stała w Kownie. Wobec tego na Żmudzi warunki do rozpoczęcia powstania były pomyślniejsze niż w pozostałej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno w rękach powstańców znalazło się dopiero w nocy z 23 na 24 kwietnia 1794 r., kiedy dowodzeni przez Jakuba Jasińskiego powstańcy przeprowadzili atak na rosyjski garnizon i zajęli miasto. Opóźnione przystąpienie Wilna do powstania Żytkowicz tłumaczy tym, że tu były skupione największe siły rosyjskie, z którymi wilnianie o własnych siłach nie byli w stanie poradzić²³.

W rozdziale trzecim autor pisze o organizacji powstańczej na Litwie. Po zajęciu Wilna przez powstańców 24 kwietnia 1794 r. ogłoszono akt powstania i utworzono naczelne dla całej Litwy władze insurekcyjne, które początkowo występowały pod nazwą Rady Narodowej Prowincjonalnej, potem Rady Najwyższej Litewskiej lub wreszcie Rady Najwyższej Narodu Litewskiego. Komendantem powstańczego wojska litewskiego Rada mianowała Jakuba

²² Tamże, s. 519–528.

²³ Tamże, s. 528–542. Szerzej o działaniach wojennych w 1794 r. na Litwie zob.: Majewski Wiesław, *Litwa 1794 działania wojenne kwiecień–sierpień*, [w:] *Powstanie 1794 roku. Dzieje i tradycja: Studia i szkice w dwustulecie*, red. Hanna Szwankowska, Warszawa 1996, s. 70–86; Zajewski Władysław, *Obrona Ostrej Bramy w 1794 roku*, tamże, s. 87–101.

Jasińskiego. Jednocześnie Rada ogłosiła „Uniwersał do województw i powiatów W. Ks. Litewskiego i miast wolnych”, w którym wzywała obywateli do składania akcesów do aktu wileńskiego. Najpierw na te wezwanie odezwały się powiaty kowieński, wilkomierski i onieksztyński, które ogłosiły gotowość przystąpienia „do związku w Wilnie utworzonego” i wysłały do Rady swoich przedstawicieli. Wkrótce to samo uczyniła Żmudź. Ogółem 19 powiatów i pięć miast wysłało swych delegatów do Wilna, co świadczy o tym, jak zaznacza Żytkowicz, że Rada Litewska została na Litwie powszechnie uznana²⁴.

W rozdziale czwartym autor przedstawia relacje Rady Najwyższej Litewskiej z powstańczymi władzami centralnymi i Najwyższym Naczelnikiem Sił Zbrojnych Narodowych Tadeuszem Kościuszką, prowadzone między nimi pertraktacje oraz likwidację odrębnej organizacji powstańczej na Litwie. W maju 1794 r. została cofnięta nominacja Jakuba Jasińskiego na naczelnego wodza wojsk powstańczych na Litwie, a 10 czerwca rozwiązana Rada Najwyższa Litewska. Ukonstytuowana tegoż dnia Deputacja Centralna była tylko władzą pośredniczącą między komisjami porządkowymi na Litwie a Radą Najwyższą Narodową w Warszawie. Obowiązek nieustannego odwoływanie się do Warszawy w znacznej mierze hamował czynności Deputacji Centralnej, toteż w praktyce często ona sama załatwiała ważne sprawy, bez konsultowania się z Radą Najwyższą Narodową²⁵.

W zakończeniu Żytkowicz wnioskuje, że wynikiłe w 1794 r. nieporozumienia między Radą Najwyższą Litewską a powstańczymi władzami centralnymi wcale nie dotyczyły celu, ani w ogóle strony ideologicznej i programowej powstania. Spór dotyczył przede wszystkim spraw organizacyjnych. Powstanie szerzyło się nie według ułożonego planu, ale zależnie od splotu miejscowych warunków i czynników, zwłaszcza na początku. Brak koordynacji działań, przypuszcza Żytkowicz, zaważył w niemałym stopniu na to, że

²⁴ Żytkowicz Leonid, *Litwa i Korona w roku 1794 ...*, s. 542–552.

²⁵ Tamże, s. 552–562.

Litwa wytworzyła osobną organizację powstańczą dla swojej prowincji²⁶.

Powyżej omówioną pracę Żytkowicz w marcu 1938 r. przedłożył Wydziałowi Humanistycznemu USB jako rozprawę doktorską. Profesorowie Stanisław Kościałkowski i Janusz Iwaszkiewicz ocenili ją pozytywnie. Według Kościałkowskiego: „Praca jest całkowicie dojrzałym owocem badań naukowych autora, wartościowym pod każdym względem. Z radością przyjmuję ją jako pracę doktorską i uznaję ją za bardzo dobrą”²⁷. Opinię kolegi podzielał występujący w roli promotora prof. Iwaszkiewicz. „Pracę p. Żytkowicza cechuje wielka sumienność, doskonałe wyzyskanie źródeł a przede wszystkim wielki krytycyzm wobec nich. Wszystko to czyni z ostatniej pracy Żytkowicza cenny przyczynek do dziejów insurekcji na Litwie. Praca ta odpowiada wszelkim wymaganiom stawianym rozprawie doktorskiej” – napisał promotor²⁸.

Po uzyskaniu pozytywnej oceny pracy doktorskiej, uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego USB z 25 marca 1938 r., Żytkowicz został dopuszczony do egzaminu ścisłego w zakresie historii Polski jako przedmiotu głównego oraz historii ustroju Polski jako przedmiotu pobocznego i 12 kwietnia tego roku zdał je przed Komisją Egzaminacyjną z wynikiem bardzo dobrym²⁹. Na podstawie pozytywnie ocenionej rozprawy oraz bardzo dobrego wyniku egzaminów Rada Wydziału Humanistycznego USB na posiedzeniu 7 maja 1938 r. uchwaliła przyznanie Żytkowiczowi stopnia doktora

²⁶ Tamże, s. 562–564.

²⁷ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Ocena [S. Kościałkowskiego] pracy magistra Leonida Żytkowicza p.t. „Litwa i Korona w 1794 roku” przedłożonej Wydziałowi Humanistycznemu USB w Wilnie jako rozprawa doktorska, Wilno, 10.III.1938 r., k. 9–10.

²⁸ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Ocena [prof. Janusza Iwaszkiewicza] pracy p. Żytkowicza pt. „Litwa i Korona w roku 1794”, Wilno, 17.III.1938 r., k. 11–13.

²⁹ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Protokół egzaminu ścisłego Mgr. Leonida Żytkowicza w dniu 12 kwietnia 1938 r. o godz. 12-iej w gabinecie Dziekana, k. 5.

nauk humanistycznych w zakresie historii. Jego promocja na doktora nauk humanistycznych odbyła się 28 maja 1938 r. w Auli Kolumnowej USB³⁰.

Po doktoracie Żytkowicz kontynuował badania dziejów Litwy z końca XVIII w. W 1938 r. w seryjnym wydawnictwie „Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” ukazała się jego praca pt. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1797*³¹. Analizował w niej politykę rosyjską w zachodniej części ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, której wykonawcą był Nikołaj Repnin. W czasie insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. dowodził on rosyjską armią na Litwie. W latach 1795–1797 był generałem-gubernatorem ziem litewskich, wcielonych w wyniku trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej do Rosji. Według Żytkowicza głównym zadaniem Repnina było zespolenie tych ziem z imperium rosyjskim poprzez unifikację administracyjną, sądową i podatkową. Społeczeństwo, wyczerpane w walce w 1794 r., nie stawiało większego oporu, nie mniej jednak rząd rosyjski dokładał starań, aby zapobiec nowemu powstaniu zbrojnemu. Szczególnie podejrzliwie patrzano na drobną szlachtę, która wskutek rozbiorów najwięcej traciła społecznie i była podatna na hasła restytucyjne. Toteż Repnin świadomie dążył do jej liczebnego zmniejszenia i usunięcia pod różnymi pretekstami z kraju. Ogólnie biorąc, konkluduje Żytkowicz, krótkie rządy Repnina na Litwie cel swój osiągnęły: zorganizowano rosyjską administrację i sądownictwo, kraj był pacyfikowany³².

Żytkowicz planował też napisać pracę o związkach insurekcji kościuszkowskiej z Wielką Rewolucją Francuską. W tym celu otrzymał dwuletnie stypendium i w październiku 1938 r. wyjechał

³⁰ LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Rektoratu USB [w sprawie promocji Mgr. Leonida Żytkowicza na doktora nauk humanistycznych], Wilno, dnia 27 maja 1938 r., k. 4.

³¹ Żytkowicz Leonid, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1797*. Wilno 1938, XV, 464 s. (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie; t. 10).

³² Tamże, s. 394.

do Paryża, gdzie uczył na wykłady w College de France i na Sorbonie oraz zbierał interesujące go materiały w archiwach paryskich. Pobyt w Paryżu skrócił do niespełna roku z powodu pogorszenia się sytuacji politycznej w Europie i tuż przed wybuchem wojny wrócił do Wilna³³.

Po wybuchu drugiej wojny światowej. Żytkowicz nie został powołany do wojska ze względu na wadę wzroku. Od 1 października 1939 r. objął etat młodszego asystenta w Seminarium Historycznym USB, gdzie pracował do przejęcia uczelni przez władze litewskie. Podpisał się razem z innymi asystentami i adiunktami USB pod protestem skierowanym do władz litewskich i opinii świata, wobec zamknięcia z dniem 15 grudnia 1939 r. Uniwersytetu Stefana Batorego³⁴.

Po zwolnieniu z uniwersytetu nie miał stałej pracy. Dopiero 15 października 1940 r. został tymczasowo zatrudniony w bibliotece Instytutu Lituanistyki (byłej bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie), a od stycznia do czerwca 1941 r. – w Centralnym Archiwum Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W czasie okupacji niemieckiej zarabiał na utrzymanie lekcjami i pracą fizyczną. Latem 1944 r. po oswoobodzeniu Wilna spod okupacji niemieckiej powrócił do pracy w archiwum, gdzie pracowali także byli profesorowie USB Henryk Łowmiański i Stanisław Zajączkowski oraz absolwent USB, historyk i archiwista Stefan Rosiak. Wszyscy oni uważnie śledzili za rozwojem sytuacji na froncie, zwłaszcza na terenach Polski, głęboko przeżyli tragedię Warszawy. Kiedy powstała kwestia wyjazdu do Polski w jej nowych granicach, prof. Łowmiański od razu zdecydował, że wyjazd jest konieczny. Przekonywał on kolegów, że powinni jechać i brać się do pracy. Im wcześniej i szybciej, tym lepiej będzie to dla nich i dla kraju. Sam

³³ Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz...*, s. 4.

³⁴ *Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.* [w:] *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył Piotr Łossowski, Warszawa 1991, s. 51–55.

profesor z żoną i matką opuścił Wilno w marcu 1945 r. i po krótkim pobycie w Łodzi osiadł w Poznaniu, gdzie podjął pracę na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza³⁵.

W okresie toruńskim

Leonid Żytkowicz z rodziną wyjechał do Polski w maju 1945 r. Zamieszkał w Toruniu, gdzie podjął pracę najpierw w Książnicy Miejskiej, od 1 października tegoż roku – w powstającym Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika. W marcu 1947 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu odbyło się kolokwium habilitacyjne Leonida Żytkowicza na podstawie wydanej w 1938 r. w Wilnie rozprawy pt. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1797*³⁶.

Z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu Żytkowicz był związany do 1962 r., najpierw jako starszy asystent, a następnie adiunkt, kierownik Archiwum UMK, profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Historii Polski i Powszechniej od XVI do XVIII wieku, w latach 1958–1960 dziekan Wydziału Humanistycznego UMK. Od 1 marca 1962 r. jako jedyne miejsce pracy wybrał on Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, gdzie kontynuował intensywną pracę naukową. W 1971 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. W Instytucie Historii PAN pracował do przejścia na emeryturę w 1980 r.³⁷.

Ponieważ w warunkach powojennych badanie dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego bez dostępu do archiwów wileńskich było trudne do zrealizowania, Żytkowicz zajął się badaniem historii gospodarczej Polski. Przedmiotem jego badań i prac edytorskich stały takie zagadnienia, jak: dzieje folwarku i gospodarki

³⁵ Żytkowicz Leonid, *Moje spotkania z Profesorem Łowmiańskim*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Artur Kijas i Krzysztof Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 206–209.

³⁶ Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz...*, s. 4–6.

³⁷ Piątkowski Andrzej, *Zarys życia i działalności...*, s. 10–13.

chłopskiej, pańszczyzny i rynku zbożowego, prawidłowości rozwoju gospodarki pańszczyźnianej i czynszowej oraz jej związków z rynkiem wewnętrznym i zewnętrznym, ujęte w szerokim aspekcie porównawczym z procesami ogólnoeuropejskimi. W latach 1950–1957 opracował i wydał trzy duże tomy źródeł o dobrach stołowych biskupstwa włocławskiego³⁸, a w roku 1962 – obszerną monografię pt. *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI wieku* oraz wiele pomniejszych rozpraw³⁹.

Dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. Żytkowicz powrócił do tematyki litewskiej. W r. 1976 w czasopiśmie „Zapiski Historyczne” ukazał się jego artykuł pt. *Kilka uwag o handlu wewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej*⁴⁰, w roku 1979 – kolejny, pt. *Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Żmudzi w 2 połowie XVII i XVIII wieku* (w pracy zbiorowej o społeczeństwie staropolskim⁴¹). Jeszcze jeden jego artykuł o gospodarce Żmudzi, a konkretnie ekonomii szawelskiej w XVI–XVIII w., został opublikowany w pracy zbiorowej pt. *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej* (Lublin 1987⁴²).

³⁸ *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z roku 1598 r.*, wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1950; *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z roku 1582 r.*, wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1953; *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z XVII w.*, wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1957.

³⁹ Żytkowicz Leonid, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI wieku*, Warszawa 1962.

⁴⁰ Żytkowicz Leonid, *Kilka uwag o handlu wewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej*, „Zapiski Historyczne” 1976, t. 41, z. 2, s. 87–101.

⁴¹ Żytkowicz Leonid, *Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Żmudzi w 2 połowie XVII i XVIII wieku*, [w:] *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, Warszawa 1979, s. 229 – 314.

⁴² Żytkowicz Leonid, *Z dziejów gospodarki czynszowej na Żmudzi w XVI–XVII w. Rzekoma reforma ekonomii szawelskiej w 1640 roku*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. Jerzy Topolski i Cezary Kukło, Lublin 1987, s. 95–118.

Dzieje ekonomii królewskich i położenie zamieszkującej je ludności chłopskiej od początku XX w. interesowały zarówno badaczy polskich, jak i litewskich⁴³. Według ich ustaleń w 1589 r. postanowieniem Sejmu Rzeczypospolitej na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego z dóbr królewskich wydzielono pięć ekonomii królewskich: brzesko-kobryńską, grodzieńską, mohylewską, olicką i szawelską. W 1765 r. wszystkie ekonomie litewskie zostały przez króla Stanisława Augusta oddane Antoniemu Tyzenhauzowi w generalną administrację, w 1777 r. – w dzierżawę, prócz mohylewskiej, która po pierwszym rozbiórce Rzeczypospolitej w 1772 r. odeszła do Rosji. Po upadku Tyzenhauza w 1780 r. ekonomia szawelska została oddana w trzyletnią dzierżawę księciu kurlandzkiemu Piotrowi Bironowi. W 1783 r. przeszła w dzierżawę Stanisława Poniatowskiego, podskarbiego wielkiego litewskiego. Po trzecim rozbiórce – po wydzieleniu miasta Szawle – ukazem carycy Katarzyny II z 18/29 sierpnia 1795 r. – została nadana Platonowi Zubowowi, faworytowi carycy⁴⁴.

Chłopi w ekonomii szawelskiej, do przejścia jej zarządzania przez Tyzenhauza, byli stale na czynszu. Gospodarka czynszowa miała tam charakter trwały, oparty na kontaktach gospodarstwa chłopskiego z rynkiem, które ułatwiała bliskość portów w Rydze, Lipawie, Kłajpedzie i Królewcu. Ze Żmudzi przez wymienione porty eksportowano głównie len i konopie, których dostarczały gospodarstwa chłopskie⁴⁵. Poddani szawelscy, jak sugeruje

⁴³ Kościółkowski Stanisław, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie (z mapką)*, Wilno 1914 (Odbitka z „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1914, t. 5); tenże, *Z literatury polemiczno-sądowej XVIII w. Studium historyczno-bibliograficzne na tle sprawy Antoniego Tyzenhauza 1780–1784*, tamże, 1928, t. 5, z. 15, s. 1–78; Janulaitis Audustinas, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje: iš Šiaulių ekonomijos archyvo*, Vilnius 1910; tenże, *Powstanie włościan szawelskich w roku 1769*, tłumaczenie z litewskiego, Wilno: Wyd. "Nowin Wileńskich", 1921.

⁴⁴ Żytkowicz Leonid, *Z dziejów gospodarki czynszowej na Żmudzi...*, s. 95–99.

⁴⁵ Tamże, s. 100–116.

Żytkowicz, z pewnością wyróżniali się zamożnością w stosunku do mieszkańców pozostałych ekonomii królewskich, posiadali też większe gospodarstwa, o czym świadczą wyższe podymne, jakie płacili. W ekonomii szawelskiej podymne wynosiło średnio 8 złotych polskich z włóki, podczas gdy w brzesko-kobryńskiej – 4 złote polskie. Jest zrozumiałe, że gdy podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz po objęciu zarządzania litewskimi ekonomiami królewskimi w 1765 r. zaczął wprowadzać w ekonomii szawelskiej pańszczyznę i zakładać folwarki, chłopci stawiali opór i w lipcu 1769 r. podnieśli bunt, w publikacjach autorów litewskich nazywany powstaniem włościan⁴⁶.

Mieszkając w Toruniu Żytkowicz pamiętał również o międzywojennych towarzystwach wileńskich. W 1975 r. w księdze pamiątkowej Towarzystwa Naukowego w Toruniu ukazał się jego artykuł o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie⁴⁷, a w 1986 r. w związku z obchodami stulecia Polskiego Towarzystwa Historycznego – okolicznościowy artykuł o Wileńskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Historycznego w „Zapiskach Historycznych”⁴⁸. Ponadto już po jego śmierci ukazały się w pracach zbiorowych, wydanych w 1995 r. w Poznaniu i w 1996 r. w Krakowie, jego wspomnienia o Henryku Łowmiańskim i innych profesorach USB w Wilnie⁴⁹.

⁴⁶ Tamże, s. 117–118; Janulaitis Augustinas, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje: iš Šiaulių ekonomijos archyvo*, Vilnius 1910; tenże, *Powstanie włościan szawelskich w roku 1769*, tłumaczenie z litewskiego, Wilno: Wyd. „Nowin Wileńskich”, 1921.

⁴⁷ Żytkowicz Leonid, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939*, [w:] *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*, Warszawa 1975, s. 49–75.

⁴⁸ Żytkowicz Leonid, *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, s. 9–26.

⁴⁹ Żytkowicz Leonid, *Moje spotkania z Profesorem Łowmiańskim*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Artur Kijas i Krzysztof Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 206–209; tenże, *Moje wspomnienia o profesorach historii Uniwersytetu Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu*

Dowodem uznania osiągnięć naukowych Żytkowicza stało się uroczyste odnowienie Jego doktoratu, zorganizowane przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w dn. 19 lutego 1990 r. Profesor Leonid Żytkowicz zmarł 4 grudnia 1991 r. w Toruniu. Pochowany został na cmentarzu przy ul. Św. Jerzego, miejscu spoczynku wielu profesorów, asystentów i innych pracowników USB w Wilnie – współtwórców UMK w Toruniu⁵⁰. Jego były student i kolega profesor Andrzej Piątkowski tak pisał o Żytkowiczu: „Środowisko historyków pozbawione zostało, wraz z zgonem Profesora Człowieka szlachetnego, gotowego nieść pomoc innym, o wysokiej kulturze umysłowej i duchowej, Nauczyciela i Przyjaciela”⁵¹.

Podsumowanie

Polski historyk, absolwent i asystent Uniwersytetu Stefana Batoro, profesor Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu Leonid Żytkowicz (1910–1991) wniósł znaczący wkład w badania dziejów Litwy w drugiej połowie XVIII w. W pracy zostały omówione najważniejsze publikacje Żytkowicza, ze szczególnym uwzględnieniem publikacji poświęconych dziejom Litwy. W okresie wileńskim ukazały się drukiem jego prace o zburzeniu murów obronnych miasta Wilna, powstaniu Tadeusza Kościuszki i rządach Nikołaja Repnina w latach 1794–1797 na Litwie. W okresie toruńskim, nie mając przez długi czas dostępu do archiwów wileńskich, zajął się on badaniem historii gospodarczej Polski. Jednak później powrócił do tematyki litewskiej i w polskich czasopismach historycznych oraz w pracach zbiorowych opublikował kilka wartościowych prac o gospodarce Wielkiego Księstwa Litewskiego, głównie Żmudzi, a także okolicznościowe artykuły o Towarzystwie

Wileńskiego, red. Ludwik Piechnik i Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 61–64.

⁵⁰ Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz...*, s. 10.

⁵¹ Piątkowski Andrzej, *Zarys życia i działalności ...*, s. 15.

Przyjaciół Nauk w Wilnie oraz Wileńskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, skrót: LCVA):

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Podanie Leonida Żytkowicza o przyjęcie go w poczet studentów Wydziału Humanistycznego USB w Wilnie, Smorgonie, 15.IX.1929 r., k. 20.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Dyplom magistra filozofii w zakresie historii, wydany Leonidowi Żytkiewiczowi przez Radę Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego na wniosek Komisji Egzaminacyjnej 26 czerwca 1933 r., k. 28.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Komisja egzaminacyjna Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego dla egzaminów magisterskich [Protokoły egzaminów, złożonych przez Leonida Żytkowicza], k. 1–16.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Ocena pracy magisterskiej Leonida Żytkowicza, studenta Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego p.t. „Sprawa zburzenia obwarowań m. Wilna w latach 1799–1805” przedstawiona Komisji Egzaminacyjnej 22 maja 1933 r., Wilno, dnia 24.VI.1933, k. 17–19.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego. Kwestionariusz, k. 22.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 1557, Życiorys [Leonida Żytkowicza], k. 24.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Curriculum Vitae Leonida Żytkowicza, k. 19.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Ocena [prof. Janusza Iwaszkiewicza] pracy p. Żytkowicza p.t. „Litwa i Korona w roku 1794”, Wilno, 17.III.1938 r., k. 11–13.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Ocena [prof. S. Kościałkowskiego] pracy magistra Leonida Żytkowicza p.t. „Litwa i Korona w 1794 roku” przedłożonej Wydziałowi Humanistycznemu USB w Wilnie jako rozprawa doktorska, Wilno, 10.III.1938 r., k. 9–10.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Protokół egzaminu ścisłego Mgr. Leonida Żytkowicza w dniu 12 kwietnia 1938 r. o godz. 12-iej w gabinecie Dziekana, k. 5.

LCVA, F. 175, ap. 5 (IV)Ca, b. 329, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Rektoratu USB [w sprawie promocji Mgr.

Leonida Żytkowicza na doktora nauk humanistycznych], Wilno, dnia 27 maja 1938 r., k. 4.

Źródła drukowane

Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z roku 1582 r., wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1953.

Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z roku 1598 r., wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1950.

Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z XVII w., wydał Leonid Żytkowicz, Toruń 1957.

Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r. [w:] *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały, zebrał i wstępem opatrzył Piotr Lossowski*, Warszawa 1991, s. 51–55.

Opracowania

Alexandrowicz Stanisław, *Profesor Leonid Żytkowicz (17 lipca 1910–4 grudnia 1991)*, „Lituanio-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 1994, t. 6, s. 3–10.

Janulaitis Augustinas, *Powstanie włościan szawelskich w roku 1769*, tłumaczenie z litewskiego, Wilno: Wyd. "Nowin Wileńskich", 1921

Janulaitis Augustinas, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje: iš Šiaulių ekonomijos archyvo*, Vilnius 1910.

Kościałkowski Stanisław, *Z literatury polemiczno-sądowej XVIII w. Studium historyczno-bibliograficzne na tle sprawy Antoniego Tyzenhauza 1780–1784*, „Ateneum Wileńskie” 1928, t. 5, z. 15, s. 1–78.

Kościałkowski Stanisław, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie (z mapką)*, Wilno 1914 (Odbitka z „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1914, t. 5).

Łowmiańska Maria, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno 1929 (Biblioteczka Wileńska, nr 3).

Majewski Wiesław, *Litwa 1794 działania wojenne kwiecień–sierpień*, [w:] *Powstanie 1794 roku. Dzieje i tradycja: Studia i szkice w dwustulecie*, red. Hanna Szwankowska, Warszawa 1996, s. 70–86.

Piątkowski Andrzej, *Zarys życia i działalności Profesora Leonida Żytkowicza*, „Czaszy Nowożytne” 2000, t. 9/10, s. 9–15.

Zajewski Władysław, *Obrona Ostrej Bramy w 1794 roku*, [w:] *Powstanie 1794 roku. Dzieje i tradycja: Studia i szkice w dwustulecie*, red. Hanna Szwankowska, Warszawa 1996, s. 87–101.

Żytkowicz Leonid, *Gynybinių Vilniaus sienų nugriovimas (1799–1805)*, vertė Marijus Blynas, [Brooklyn]: Kęstučio Jeronimo Butkaus fondas, 1984.

- Żytkowicz Leonid, *Kilka uwag o handlu wewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej*, „Zapiski Historyczne” 1976, t. 41, z. 2, s. 87–101.
- Żytkowicz Leonid, *Litwa i Korona w roku 1794*, „Ateneum Wileńskie” 1937, t. 12, s. 516–566.
- Żytkowicz Leonid, *Moje spotkania z Profesorem Łowmiańskim*, [w:] *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Artur Kijas i Krzysztof Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 206–209.
- Żytkowicz Leonid, *Moje wspomnienia o profesorach historii Uniwersytetu Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik i Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 61–64.
- Żytkowicz Leonid, *Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Żmudzi w 2 połowie XVII i XVIII wieku*, [w:] *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, Warszawa 1979, s. 229–314.
- Żytkowicz Leonid, *Rządy Replina na Litwie w latach 1794–1797*. Wilno 1938, XV, 464 s. (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie; t. 10).
- Żytkowicz Leonid, *Sfalszowana instrukcja Katarzyny II w roku 1794*, „Ateneum Wileńskie” 1936, t. 11, s. 343–349.
- Żytkowicz Leonid, *Stosunki skarbowe W. Ks. Litewskiego w dobie insurekcji Kościuszkowskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 97–160.
- Żytkowicz Leonid, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI wieku*, Warszawa 1962.
- Żytkowicz Leonid, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939*, [w:] *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*, Warszawa 1975, s. 49–75.
- Żytkowicz Leonid, *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, s. 9–26.
- Żytkowicz Leonid, *Z dziejów gospodarki czynszowej na Żmudzi w XVI–XVII w. Rzekoma reforma ekonomii szawelskiej w 1640 roku*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. Jerzy Topolski i Cezary Kukło, Lublin 1987, s. 95–118.
- Żytkowicz Leonid, *Zburzenie murów obronnych Wilna (1799–1805): z ilustracjami i planem*, Wilno 1933 (Biblioteczka Wileńska; nr 5).

The contribution of the Polish historian Leonid Żytkowicz to the study of the history of Lithuania

Summary

The aim of this article is to present a short biography and scientific achievements of Leonid Żytkowicz (1910–1991), Polish historian, graduate and assistant of the Stefan Batory University, professor at the University of Nicolaus Copernicus in Toruń. During the Vilnius period, he researched such issues as the destruction of the defensive walls of the city of Vilnius, the uprising of Tadeusz Kościuszko and the reign of the governor-general Nikolaj Repnins in the years 1794–1797 in Lithuania.

During the Toruń period, having had no access to the Vilnius archives for a long time, he began researching the economic history of Poland. Only in the 1970s did L. Żytkowicz return to Lithuanian topics, publishing several valuable works on the farm of the Grand Duchy of Lithuania, mainly Samogitia, in Polish historical magazines and in collective works. His works in the Vilnius and Toruń periods made a significant contribution to the study of the history of Lithuania in the second half of the 18th century. The article was written based on archival and printed sources, publications by Żytkowicz himself and studies by Polish historians.

Keywords: *Polish historian Leonid Żytkowicz, historical studies at Stefan Batory University in Vilnius, Tadeusz Kościuszko's uprising in Lithuania, history of Lithuania in the second half of the 18th century*

Lenkų istoriko Leonido Żytkowicziaus indėlis į Lietuvos istorijos tyrinėjimus

Santrauka

Šio straipsnio tikslas – pristatyti trumpą lenkų istoriko, Stepono Batoro universiteto absolvento ir asistento, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto profesoriaus Leonido Żytkowicziaus (1910–1991) biografiją ir mokslo pasiekimus. Gyvendamas tarpukario Vilniuje jis tyrinėjo tokius klausimus, kaip Vilniaus miesto gynybinių sienų nugriovimas, Tado Kosciuškos sukilimas ir Lietuvos provincijų generalgubernatoriaus Mikalojaus Repnino valdymas 1794–1797 metais Lietuvoje.

Po antrojo pasaulinio karo persikėlęs į Torunę ir ilgą laiką neturėdamas prieigos prie Vilniaus archyvų, Żytkowiczius pradėjo tyrinėti Lenkijos ekonominę istoriją. Tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje jis grįžo prie lietuviškų temų, lenkų istoriniuose žurnaluose ir kolektyviniuose veikaluose paskelbė

keletą vertinę darbų apie LDK, daugiausia Žemaitijos, ūkį. Jo darbai įnešė svarų indėlį į XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos istorijos tyrimą. Straipsnis parašytas remiantis archyviniais ir spausdintais šaltiniais, paties Žytkowicziaus publikacijomis ir lenkų istorikų studijomis.

Raktažodžiai: *lenkų istorikas Leonid Žytkowicz, istorijos studijos Vilniaus Stepono Batoro universitete, Tado Kosciuškos sukilimas Lietuvoje, XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos istorija*

Wkład polskiego historyka Leonida Żytkowicza w badania dziejów Litwy

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie krótkiego zyciorysu i dorobku naukowego Leonida Żytkowicza (1910–1991), polskiego historyka, absolwenta i asystenta Uniwersytetu Stefana Batorego, profesora Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. W okresie wileńskim badał on takie zagadnienia, jak zburzenie murów obronnych miasta Wilna, powstanie Tadeusza Kościuszki i rządy generała-gubernatora prowincji litewskich Nikołaja Repnina w latach 1794–1797 na Litwie. W okresie toruńskim Żytkowicz, nie mając przez długi czas dostępu do archiwów wileńskich, zajął się badaniem historii gospodarczej Polski. Dopiero w latach siedemdziesiątych–osiemdziesiątych XX w. powrócił do tematyki litewskiej, publikując w polskich czasopismach historycznych oraz w pracach zbiorowych kilka wartościowych prac o gospodarce Wielkiego Księstwa Litewskiego, głównie Żmudzi. Jego prace wniosły znaczący wkład w badania dziejów Litwy w drugiej połowie XVIII w.

Artykuł został napisany w oparciu o źródła archiwalne i drukowane, publikacje samego Żytkowicza oraz opracowania historyków polskich.

Słowa kluczowe: *polski historyk Leonid Żytkowicz, studia historyczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, powstanie Tadeusza Kościuszki na Litwie, dzieje Litwy w drugiej połowie XVIII wieku*